

«ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΕΝ ΤΕΤΡΑΓΩΝΩ ΣΧΗΜΑΤΙ»
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΟΧΥΡΩΣΗΣ ΤΟΥ ΔΙΟΥ

Στο κανονικό, σχεδόν ορθογώνιο σχήμα της οχύρωσης του Δίου (Σχ. 1), που σχετίζεται με την πεδινή του θέση, αναφέρθηκαν και σε προηγούμενες ανακοινώσεις μου¹, επισημαίνοντας ότι αυτό διατηρήθηκε σε όλες τις φάσεις της λειτουργίας της έως την όψιμη αρχαιότητα, οπότε η πόλη συρρικνώθηκε μέσα σε έναν πολύ μικρότερο περίβολο που περιέλαβε το νοτιοδυτικό της μόνον τμήμα. Δέχτηκα επίσης ότι η σχεδίαση του αρχικού περιβόλου, τον οποίο μπορούμε να τοποθετήσουμε με πιθανότητα στα χρόνια του Κασσάνδρου, είναι σύγχρονη με τη χάραξη των δρόμων σ' έναν κάναβο καθέτων και οριζοντίων αξόνων, αφού οι βασικές αρτηρίες της πόλης απολήγουν στις πύλες του.

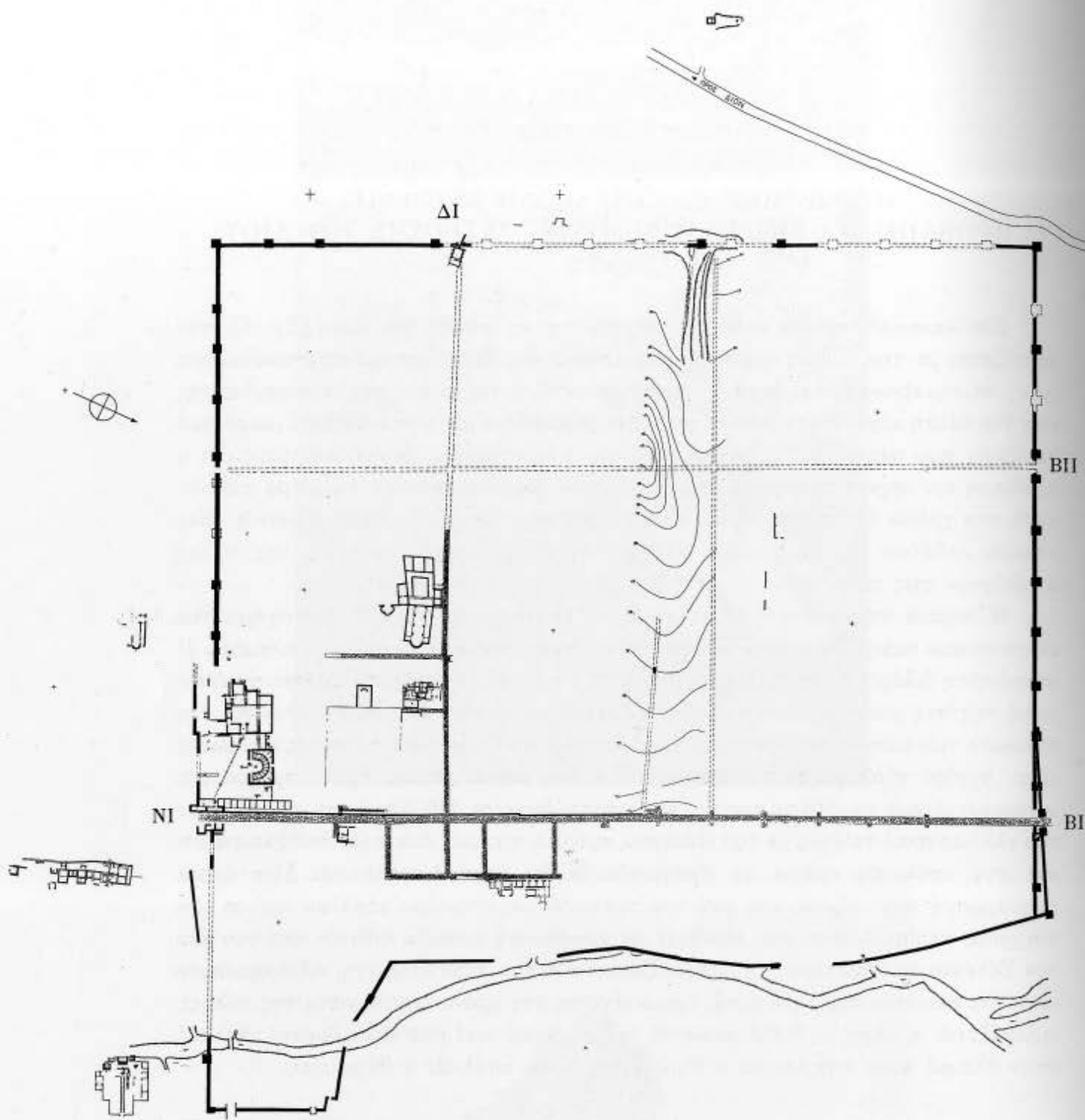
Η πορεία της ανασκαφής με κάνει να επανέρχομαι σήμερα στο σχήμα του ελληνιστικού περιβόλου και ειδικότερα στην πορεία της ανατολικής του πλευράς. Η ακανόνιστη διαδρομή της τελευταίας (Σχ. 1), που οφείλεται αναμφίβολα σε προσαρμογή της στη ροή του ποταμού Βαφύρα, είναι με ακρίβεια διαπιστωμένη για την οχύρωση των μέσων του 3ου αι. μ.Χ., ενώ για την ελληνιστική φάση της οχύρωσης είναι σχεδόν εξολοκλήρου υποθετική². Σε ένα μόνον, περιορισμένο τμήμα του νοτιοανατολικού προβόλου της πόλης διαπιστώθηκε το 1982 ταύτιση της πορείας του ελληνιστικού τείχους με του νεότερου, πράγμα που μας έκανε να υποθέτουμε ότι και στο υπόλοιπο τμήμα τα πράγματα δε θα ήταν διαφορετικά. Μια όμοια προσαρμογή του τείχους στη ροή του ποταμού παρατηρούμε εξάλλου και σε μια σύγχρονη περίπου πόλη, που ιδρύθηκε ως μακεδονική αποικία πιθανόν από τον ίδιο τον Σέλευκο το Νικάτορα, τη Δούρα-Εύρωπο³ δίπλα στον Ευφράτη. Αξιοσημείωτο είναι ότι και στον περίβολο αυτό, που ανάγεται στα χρόνια της ίδρυσης της πόλης⁴, εμφανίζεται η τάση να δοθεί κανονικό σχήμα, αφού εκεί που ήταν δυνατό, δηλαδή στην πλευρά προς την έρημο, η πορεία του είναι απόλυτα ευθύγραμμη.

1. Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου στο Αρχαία Μακεδονία IV (1986) 567 κ.ε. και στο Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη 1, 1987, 189 κ.ε. (στο εξής *AEMΘ* 1, 1987). Βλ. επίσης Οι Αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία 1 (1985) 22 κ.ε.

2. Για τις οικοδομικές φάσεις των τειχών του Δίου βλ. παραπάνω σημ. 1.

3. Βλ. πρόσφατα A. Perkins, *The Art of Dura-Europos* (1973) 3 κ.ε. με σημ. 1, 10 κ.ε., εικ. 2, επίσης J.-P. Adam, *L'architecture militaire grecque* (1982) 61, εικ. 28.

4. Διεξοδικά για τα τείχη της πόλης αυτής βλ. M. I. Rostovtzeff - F. E. Brown - C. B. Welles, *The Excavations at Dura-Europos. Prelim. Report of the Seventh and Eighth Seasons* (1939) 4 κ.ε. (A. v. Gerkan).

Σχ. 1. Προσωρινή κάτοψη του περιβόλου.

Όμως η φετινή ανασκαφή άρχισε να δημιουργεί κάποιες υποψίες για την ορθότητα της παραπάνω άποψης. Το καλοκαίρι ερευνήθηκε το τμήμα της βόρειας πλευράς ανατολικά του κεντρικού δρόμου, και πιο συγκεκριμένα η ελληνιστική του φάση, ενώ η αντίστοιχη υστερορωμαϊκή, που παρουσιάζει μια μικρή απόκλιση προς τα βορειοανατολικά, μας είναι γνωστή από πέρυσι. Την πορεία του ελληνιστικού τείχους παρακολούθησαμε λοιπόν από την πύλη Β Ι έως το σημείο όπου συναντά το ανατολικό τείχος του 3ου αι. μ.Χ. (Σχ. 1). Εδώ δε διαπιστώθηκε, όπως περιμέναμε, γωνιακός πύργος. Αντίθετα, η βόρεια πλευρά του ελληνιστικού τείχους περνά κάτω από το μεταγενέστερο ανατολικό σκέλος και συνεχίζεται ανατολικότερα. Για πόσο ακόμη διάστημα, αυτό είναι ένα ερώτημα που έμεινε για φέτος αναπάντητο. Άραγε ακολουθούσε το ανατολικό τείχος της ελληνιστικής περιόδου μια πορεία λίγα μέτρα ανατολικότερα απ' ό,τι το μεταγενέστερο, προσαρμοζόμενο σε παλιότερη κοίτη του ποταμού; Η μήπως θα πρέπει να υποθέσουμε ότι το ποτάμι ήταν μετατοπισμένο ακόμη περισσότερο προς την ακτή της Πιερίας και ότι επομένως υπήρχε περιθώριο για μια απολύτως ορθογώνια συμπλήρωση της πόλης; Μερικές δοκιμαστικές τομές που επιχειρήθηκαν στην προς Α προέκταση του βόρειου σκέλους δε στάθηκε δυνατόν, εξαιτίας της στάθμης των νερών, να βεβαιώσουν ή να διαψεύσουν τα ερωτήματα αυτά.

Θεωρητικά το σχήμα της πόλης θα μπορούσε να συμπληρωθεί ορθογώνιο, αφού ήδη οι τρεις ευθύγραμμες πλευρές της προϋποθέτουν για την αρχική σύλληψη το «τετράγωνον σχήμα». Η αντίληψη για το απόλυτα κανονικό, ορθογώνιο σχήμα μιας πόλης στην ελληνική πολεοδομία, σε συνδυασμό μάλιστα με τη ρυμοτομία των καθέτων και οριζοντίων δρόμων, δε φαίνεται να είναι πολύ παλιότερη από την περίοδο στην οποία τοποθετούμε τη χάραξη και την οχύρωση της πόλης του Δίου. Άγνωστη είναι ακόμη σε παλιότερες πόλεις του 4ου αι., όπως π.χ. στην αρκαδική Μαντίνεια, που συνοικίστηκε από τον Επαμεινώνδα το 371/70 π.Χ.⁵ Ως προς την πεδινή της θέση, την ύπαρξη του ποταμού, του Όφι, που εδώ παροχετεύτηκε για να λειτουργήσει ως οχυρωματική τάφρος σε όλες τις πλευρές, και την έλλειψη ακρόπολης, η Μαντίνεια εμφανίζει σημαντικές αναλογίες με το Δίον. Και ο περίβολος παρουσιάζει βέβαια μια κανονικότητα στο γενικό του περίγραμμα και ενισχύεται, όπως και του Δίου, με πύργους τοποθετημένους πυκνά και σε κανονικές αποστάσεις, έχει όμως ένα περίπου ελλειπτικό σχήμα. Αντίθετα μια σειρά από πόλεις της πρώιμης ελληνιστικής εποχής, κτισμένες σε πεδινό έδαφος και συνήθως κοντά σε ποτάμι, εμφανίζουν ένα πολύ κανονικό, ορθογώνιο περίπου σχήμα. Η Νίκαια της Βιθυνίας κτισμένη σε μεγάλη εύφορη πεδιάδα επί τη Άσκανία λίμνη, πρώτα από τον Αντίγονο και μετά από τον Λυσίμαχο, περιγράφεται στα Γεωγραφικά του Στράβωνα (12,565): ... έστι δέ τής πόλεως έκκαιδεκαστάδιος ό περίβολος έν τετραγώνω σχήματι· έστι δέ και τετράπυλος έν πεδίω κείμενος έρρυμοτομημένος προς όρθας γωνίας, ώστ' άφ' ένός

5. G. Fougères, *Mantinée et l'Arcadie orientale* (1898) 130 κ.ε., 427 κ.ε., πίν. VIII. Adam, ό.π. (σημ. 3) 176 κ.ε., εικ. 104.

λίθου κατά μέσον ἰδρυμένου τὸ γυμνάσιον τὰς τέτταρας ὀρθῶς πύλας. Ο ελληνοιστικὸς περίβολος τῆς πόλης ἔχει βέβαια ἐξαφανιστεῖ⁶, υπάρχουν ὅμως ορισμένα ἄλλα παραδείγματα που μας βεβαιώνουν για τὴν ὑπαρξὴ τέτοιας μορφῆς πόλεων. Ἡ φθιωτικὴ Ἴαλος στὸν Παγασητικὸ κόλπο, τῆς ὁποίας ὁ συνοικισμὸς ἀποδίδεται στὸν Δημήτριον Πολιορκητῆ⁷, ὑπέρκειται, ὅπως ἀναφέρει ὁ Στράβων, Γεωγραφικά 9.5.7, τοῦ Κροκίου πεδίου· ῥεῖ δὲ ποταμὸς Ἄμφρυσος πρὸς τῷ τείχει. Ἐξάλλου, ὅπως καὶ τὸ Δίον, ἡ Ἴαλος ἦταν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα σχεδὸν παραθαλάσσια⁸. Ὡς πρὸς τὴ θέση τῆς λοιπὸν ἡ πόλη αὐτὴ παρουσιάζει στενὲς ἀναλογίες με τὸ Δίον. Σύμφωνα με τὸ παλιότερο σκίτσο τῆς πόλης, ὁ περίβολος τῆς Ἴαλου θα ἦταν ἀπόλυτα ὀρθογώνιος, σχεδὸν τετράγωνος (ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ που εἶναι καταστραμμένη συμπληρώθηκε)⁹. Νεότερες ἐρευνες Ὀλλανδῶν ἀρχαιολόγων ἔδειξαν ὅτι οἱ δυο πλευρὲς ἀνοίγουν ελάχιστα πρὸς Α, ἐπομένως ἔχουμε μιὰ μικρὴ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸ κανονικὸ ὀρθογώνιο σχῆμα¹⁰. Μέσα στὸν περίβολο αὐτὸ ἐντάχθηκε ὁ κἀναβος τῶν καθῆτων καὶ ὀριζοντίων δρόμων, ορισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁδηγοῦν στὶς πύλες τῆς πόλης. Τὴν οχύρωση ἐνισχύουν κι ἐδῶ τετράγωνοι πύργοι τοποθετημένοι σε κανονικά καὶ πυκνά διαστήματα (ἀνὰ 40 μ.)¹¹. Τέτοιας μορφῆς πόλεις, με ὀρθογώνιο περίβολο καὶ κανονικὴ ρυμοτομία, θα ἀποτέλεσαν ἀσφαλῶς πρότυπα καὶ για τὴ μικρὴ θρακικὴ πόλη τοῦ Σεύθη τοῦ Γ', τὴν Σευθόπολη¹², που κτίστηκε στα τέλη τοῦ 4ου αἰ., πιθανόν ἀπὸ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες. Καταλαμβάνει ἓνα χαμηλὸ πλάτωμα καὶ περιβάλλεται στὶς τρεῖς πλευρὲς ἀπὸ τὸν ποταμὸ Tundza καὶ τὸν παραπόταμό του. Τὴν ἐκτασὴ τῶν πέντε μόνις ἐκταρίων τῆς πόλης περιβάλλει ἡ οχύρωση σε πεντάγωνο σχῆμα, που δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἓνα τετράγωνο διευρυμένο πρὸς τὴ βόρεια γωνία για νὰ περιληφθεῖ μέσα σ' αὐτὸ καὶ ἡ ἀκρόπολη τοῦ ἡγεμόνα.

Ἐχοντας κανεῖς ὑπόψη τὰ παραπάνω παραδείγματα, θα συζητούσε ὡς πιθανὴ τὴν πρόταση, που διατυπώθηκε σχετικὰ με δυο μεγάλες συριακὲς πόλεις τῆς ἐλληνοιστικῆς ἐποχῆς, τὴ Βέροια (σημ. Χαλέπι) καὶ τὴ Δαμασκὸ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ πρώτη εἶναι βεβαιωμένα κτίσμα τοῦ Σέλευκου Α' τοῦ Νικᾶτορα¹³. Ὁ ἀρχαῖος περί-

6. A. M. Schneider - W. Karnapp, Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea), Istanbuler Forschungen 9 (1938) 1 κ.ε.

7. Βλ. F. Stählin, Das hellenistische Thessalien (1924) 178 κ.ε. καὶ πρόσφατα R. Reinders, BABesch 61, 1986, 34.

8. Για τὶς τελευταῖες ἐρευνες σχετικὰ βλ. R. Reinders, AAA 12, 1979, 62.

9. Stählin, ὅ.π. (σημ. 7) 179 εἰκ. 23.

10. Reinders, AAA, ὅ.π. (σημ. 8), 59 κ.ε., εἰκ. 1 καὶ R. Reinders - S. Bottema, BABesch 58, 1983, 91 κ.ε., εἰκ. b καὶ f. Βλ. ἐπίσης Reinders, BABesch, ὅ.π. (σημ. 7) 34 κ.ε. (με ἐπιπλέον παραπομπές για τὶς σχετικὲς ἐρευνες).

11. D. R. Keller - D. W. Rupp, Archaeological Survey in the Mediterranean Area, BAR International Series 155 (1983) 217 (R. Reinders).

12. D. P. Dimitrov - M. Čičikova, The Thracian City of Seuthopolis, BAR Supplementary Series 38 (1978) 3 κ.ε., εἰκ. 3. R. F. Hoddinott, Bulgaria in Antiquity (1975) 93 κ.ε., εἰκ. 11. A. G. Poulter (εκδ.), Ancient Bulgaria 1 (1983), 289 κ.ε. (M. Chichikova).

13. Για τὴ Βέροια βλ. V. Tschirikower, Die hellenistischen Städtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit (1927) 56 καὶ για τὴ Δαμασκὸ ὅ.π. 65 κ.ε.

βολος των πόλεων αυτών συμπληρώθηκε ορθογώνιος, με βάση κυρίως τοπογραφικές ενδείξεις, ενώ η θέση των πυλών σχετίστηκε άμεσα με τους βασικούς άξονες-οδούς του ρυμοτομικού κανάβου¹⁴. Η αντίληψη αυτή θεωρήθηκε σύμφωνη με το ρωμαϊκό πνεύμα παρά με τις ελληνικές συνήθειες¹⁵. Τα παραδείγματα όμως στα οποία αναφέρθηκαν παραπάνω αδυνατίζουν την άποψη αυτή.

Όχι μόνον στην ελληνοιστιική Ανατολή αλλά και στη Δύση το «τετράγωνον σχήμα» υιοθετείται, όπως φαίνεται, την ίδια εποχή. Η Ποσειδωνία, στο νότιο τμήμα της αλλουβιακής πεδιάδας που δημιούργησε ο ποταμός Σίλαρις, απέκτησε κατά τη λουκανική περίοδο της ζωής της, μια οχύρωση ορθογώνιου περίπου σχήματος. Σύμφωνα με τις έρευνες του H. Schläger¹⁶, το μέρος εκείνο της πόλης που έχει κανονικό σχήμα είναι το παλιότερο, ενώ το άλλο αποτελεί νεότερη επέκτασή της προς Δ. Με βάση την κεραμική που προήλθε από το γέμισμα του τείχους, η αρχική φάση θα πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 4ου αι., ενώ η επέκταση συνδέεται με την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας το 273 π.Χ.

Σε όλα αυτά τα παραδείγματα πόλεων από τα πρώιμα ελληνοιστιικά χρόνια εμφανίζονται λοιπόν χαρακτηριστικά που σχετίζονται με μια νέα αντίληψη για τη χάραξη της πόλης και του περιβόλου της, δηλαδή η τάση για το όσο το δυνατόν πιο κανονικό, σχεδόν ορθογώνιο περίγραμμα του περιβόλου και η ένταξη του ρυμοτομικού κανάβου μέσα στο σχήμα αυτό, με αντιστοιχία ανάμεσα στους βασικούς άξονες και τις πύλες των τειχών. Θα μπορούσαμε με αρκετή πιθανότητα να συνδέσουμε τη σχεδίαση τέτοιων πόλεων με τις πολεοδομικές δραστηριότητες των διαδόχων του Αλεξάνδρου, αφού οι πολυάριθμες πόλεις που χτίζουν¹⁷ δίνουν ασφαλώς τη δυνατότητα για επινόηση νέων λύσεων. Ωστόσο το ζήτημα αυτό χρειάζεται ευρύτερη έρευνα.

Εάν μέχρι σήμερα ήμασταν σε θέση να ξέρουμε ή να προσδιορίσουμε υποθετικά τη θέση των πυλών της πόλης, για πρώτη φορά με τη φετινή ανασκαφή αποκαλύφθηκε η συνολική μορφή μιας πύλης, με μνημειακή διαμόρφωση. Πρόκειται για τη βόρεια πύλη Β II, που σημειωτέον δεν ήταν από τις κυριότερες εισόδους της πόλης, αφού δε βρίσκεται στην απόληξη του κεντρικού δρόμου αλλά ενός παράλληλου σ' αυτόν (Σχ. 1). Πριν αναφερθώ πολύ σύντομα στη μορφή της θα πρέπει να επισημάνω την παντελή έλλειψη πυλίδων από τα τείχη του Δίου, πράγμα αξιοπερίεργο, αφού κατά την πρώιμη ελληνοιστιική περίοδο οι πυλίδες, που σχετίζονται με την πολεμική

14. Για τη Βέροια βλ. J. Sauvaget, *Alep. Essai sur le développement d'une grande ville syrienne* (1941) 42 κ.ε. με σημ. 93. Για τη Δαμασκό βλ. C. Watzinger - K. Wulzinger, *Damaskus. Die antike Stadt* (1921) 57 κ.ε., 63 κ.ε., πίν. III, που δέχονται ότι τα χαρακτηριστικά αυτά ανάγονται στην ελληνοιστιική εποχή. Βλ. και J. Sauvaget, *Syria XXVI*, 1949, 331 κ.ε., 355 κ.ε., εικ. 15, όπου και συμπληρωματικές παρατηρήσεις.

15. Βλ. R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique* (1974)² 167 κ.ε., 171 κ.ε., ο οποίος αμφιβάλλει για την αναγωγή των χαρακτηριστικών αυτών στην ελληνοιστιική περίοδο.

16. RM 69, 1962, 21 κ.ε., εικ. 1 και RM 72, 1965, 182 κ.ε., κυρίως 184 κ.ε. Πρβλ. Adam, ό.π. (σημ. 3) 245 και εικ. 138.

17. Βλ. Tschirikower, ό.π. (σημ. 13). Σχετικά με το θέμα βλ. και C. Schneider, *Kulturgeschichte des Hellenismus I* (1867) 126 κ.ε.

τακτική των αμυνομένων, αυξάνουν ιδιαίτερα σε σημασία και αριθμό¹⁸. Πιθανότατα η έλλειψη αυτή να οφείλεται στην προσπάθεια να μην αποδυναμωθεί η γραμμή του τείχους, στην οποία, λόγω του πεδινού εδάφους, μπορούσαν να πλησιάσουν εύκολα οι πολιορκητικές μηχανές, αφού μάλιστα δε φαίνεται να υπήρχε τάφος¹⁹, τουλάχιστον στη βόρεια πλευρά, όπου μια σχετική έρευνα έδωσε αρνητικό αποτέλεσμα.

Ιδιαίτερα μέτρα προστασίας πάρθηκαν, όπως δείχνει η μορφή της πύλης Β II, και στις εισόδους της πόλης, που ούτως ή άλλως αποτελούν ευπρόσβλητα σημεία. Η εξωτερική πλευρά της πύλης αυτής, που προστατεύεται από δυο πύργους με απόσταση 14,20 μ. μεταξύ τους, μας είναι γνωστή από το 1986²⁰. Η φετινή ανασκαφή στην εσωτερική της πλευρά μας επέτρεψε να βεβαιώσουμε ότι πρόκειται για μια πύλη με δύο «αυλές», που δημιουργούνται διαδοχικά μετά το εξωτερικό άνοιγμα (Εικ. 1). Η πρώτη και μικρότερη «αυλή» έχει διαστάσεις 5,20×2,50 μ., η δεύτερη και αρκετά μεγαλύτερη 8,50×5,70 μ. Το τελευταίο προς την πόλη άνοιγμα, που είναι και το στενότερο (2,80 μ.), πρέπει οπωσδήποτε να έκλεινε με θύρα, αν όχι και τα δύο προηγούμενα. Σαφέστατη είναι η πρόθεση του αρχιτέκτονα να δημιουργήσει τρεις γραμμές άμυνας και να εμποδίσει την παραβίαση της πύλης από τα εχθρικά βλήματα, τους κριούς, τη φωτιά ή άλλα μέσα. Ας σημειωθεί ότι για την προστασία μιας μεγάλης πύλης αρκεί συνήθως μία μόνον κλειστή «αυλή», που μπορεί να συνδυάζεται και με μια δεύτερη ανοιχτή προστατευμένη από πύργους²¹.

Τελειώνοντας θα ήθελα να αναφερθώ σύντομα και στον τρόπο δομής του πρώιμου ελληνιστικού τείχους. Σήμερα, με βάση μια σειρά από παρατηρήσεις, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι οι παρειές του τείχους δε χτίστηκαν με έναν ενιαίο τρόπο δομής. Επάνω από τον τοιχοβάτη υπάρχει ένας δόμος από τραπεζιόσχημους συνήθως λιθοπλίνθους καλά αρμοσμένους²², ενώ υψηλότερα το χτίσιμο συνεχίζεται, προφανώς για οικονομία χρόνου και χρήματος, με ακανόνιστα δουλεμένους λίθους από το ίδιο υλικό, τα κενά ανάμεσα στους οποίους γεμίζουν με μικρότερες πέτρες. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος αυτής της μικτής τοιχοδομίας²³, σε έναν από τους πύργους της δυτικής πλευράς, είναι 1,80 μ. (Εικ. 2). Το ερώτημα που δεν έχει απαντηθεί μέχρι σήμερα είναι αν το σωζόμενο αυτό τμήμα αποτελούσε τη λίθινη κρηπίδα για ένα πλινθόκτιστο στην ανωδομή του τείχους, πράγμα, καθόλου απίθανο ακόμη και για την ελληνιστική εποχή²⁴, ή εάν το τείχος ήταν εξολοκλήρου λίθινο. Η

18. Βλ. Y. Garlan, *Recherches de poliorcétique grecque* (1974) 191 κ.ε., κυρίως 254 κ.ε. Πρβλ. A. M. Nicoll στο *La fortification dans l'histoire du monde grec. Colloque international Valbonne, 1982* (1986) 309.

19. Για την οχυρωματική τάφο στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια βλ. Garlan, ό.π. (σημ. 18) 250 κ.ε.

20. Βλ. *AEMΘ* 1, 1987, 194 και εικ. 9.

21. Βλ. π.χ. F. E. Winter, *Greek Fortifications* (1971) 217 κ.ε.

22. Για το σύστημα αυτό τοιχοδομίας στις οχυρώσεις βλ. Winter, ό.π. (σημ. 21) 80 κ.ε. και πρόσφατα J. Ober, *Fortress Attica* (1985) 131 κ.ε.

23. Για ένα όμοια χτισμένο τμήμα στην εσωτερική πλευρά του βόρειου τείχους, όπου οι ακανόνιστοι λίθοι είναι μικρότερου μεγέθους, βλ. *AEMΘ* 1, 1987, 192 κ.ε. και εικ. 3-4.

24. Garlan, ό.π. (σημ. 18), 263. Winter, ό.π. (σημ. 21) 71 με σημ. 4. Βλ. επίσης A. W. Lawrence, *Greek Aims in Fortification* (1979) 208 κ.ε.

απάντηση είναι δύσκολο να δοθεί, αφού κατά τη μεγάλη επισκευή στα χρόνια του Φιλίππου του Ε' οι πεσμένοι λίθοι του καταστραμμένου από τους Αιτωλούς τείχους είτε απομακρύνθηκαν είτε ξαναχρησιμοποιήθηκαν, εν μέρει τουλάχιστον. Επειδή όμως η επισκευή αυτή μας σώζεται σε μικρή έκταση είναι αδύνατον να συμπεράνουμε σε τι ποσοστό χρησιμοποίησε λίθους της παλιότερης φάσης, επομένως ούτε και πόσος όγκος τέτοιου υλικού υπήρχε. Από την άλλη μεριά όμως, επειδή ο κροκαλοπαγής λίθος, που χρησιμοποιήθηκε στην πόλη όχι μόνον για τα τείχη αλλά και για άλλα κτίσματα, προέρχεται από τους κοντινούς σχετικά πρόποδες του Ολύμπου, θα θεωρούσα πιθανό ότι το τείχος υψώθηκε στην αρχική του φάση εξολοκλήρου λίθινο.

Θεσσαλονίκη,
Πανεπιστήμιο

Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβερίου

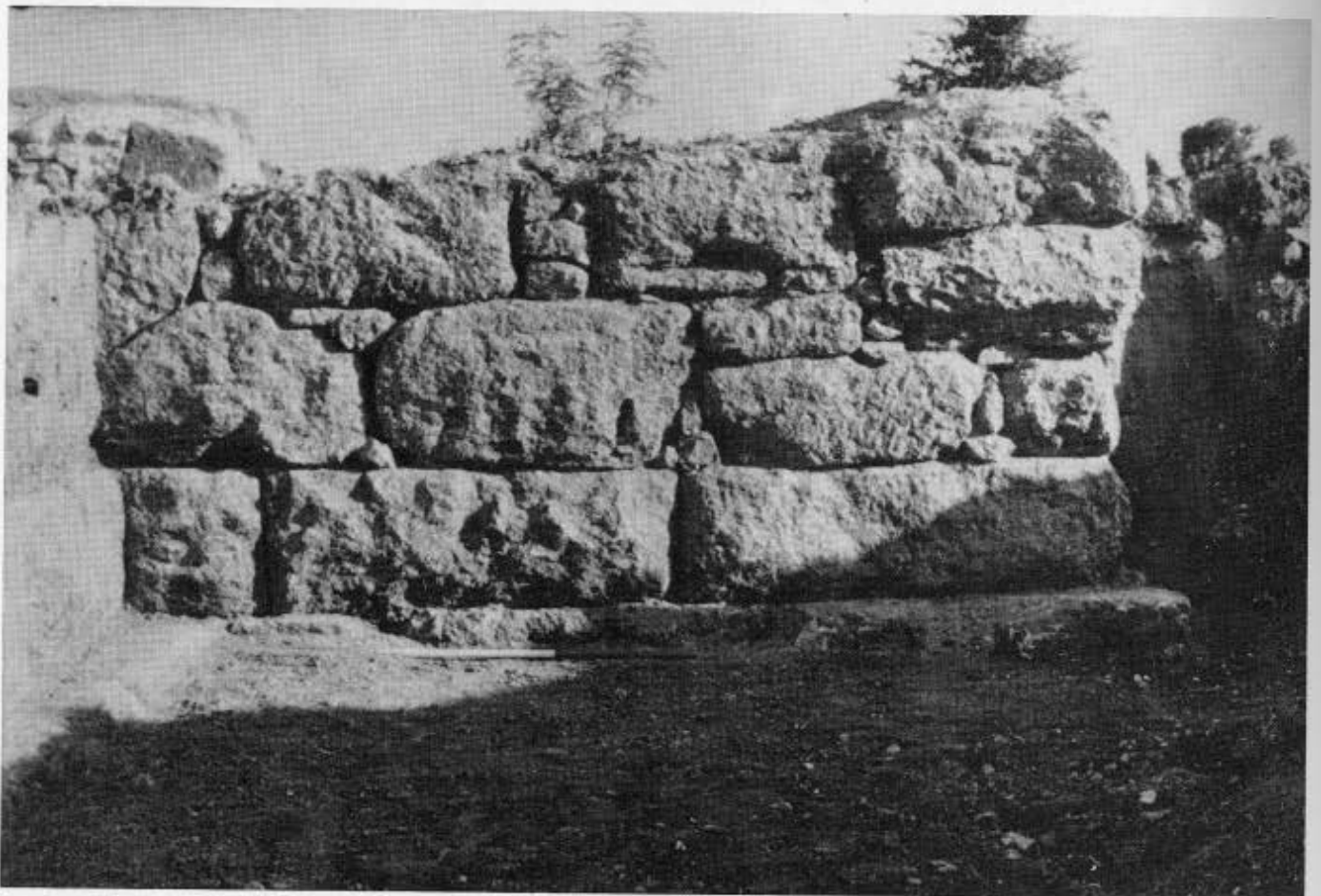
«ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ EN TETPAΓΩΝΩ ΣΧΗΜΑΤΙ»
PROBLEME DER HELLENISTISCHEN STADTBEFESTIGUNG VON DION

von TH. STEFANIDOU-TIVERIOU

Welchen Verlauf die östliche Seite der Stadtmauer von Dion in ihrer frühhellenistischen Phase nahm, ist noch zu erforschen. Berücksichtigt man aber die bis heute ausgegrabenen Teile, darf man für sicher halten, daß die ursprüngliche Planung der Stadt das «τετράγωνον σχῆμα», das für das hellenistische Nikaia überliefert ist (Strabo, Geogr. 12,565), zur Grundlage hatte. Weiterhin steht fest, daß Dion über ein rechtwinkliges Straßensystem verfügte, wobei die Hauptachsen der Stadt in direktem Bezug zu den Mauertoren standen. Diese Gründzüge kommen auch in anderen frühhellenistischen, ebenfalls flachgelegten Städten, die von den Diadochen gegründet wurden, z.B. im thessalischen Alos und in den syrischen Städten Damaskus und Beroia, vor. Ältere Städte mit gleichen Geländevoraussetzungen, wie z.B. Mantinea in Arkadien, sind dagegen anders geplant. Man kann annehmen, daß es sich bei den obengenannten Charakteristika eventuell um Errungenschaften der Stadtplanung handelt, die der Neugründung von Städten durch die Diadochen im Osten verdankt werden, was aber weiter erforscht werden muß.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Μετά από τη διεξαγωγή του συμποσίου αυτού (Δεκέμβριος 1988) και λίγο πριν από την εκτύπωση των πρακτικών, μου έγινε γνωστή και η τελική δημοσίευση των ερευνών στη θεσσαλική 'Αλο (βλ. παραπάνω σημ. 7-8, 10-11) από τον Η. Reinder Reinders, New Halos. A Hellenistic Town in Thessalia (1988). Ο συγγραφέας συζητά το τετράγωνον σχῆμα της πόλης αυτής (ό.π. 198 κ.ε.) αναφερόμενος επανειλημμένα και στο παράλληλο του Δίου, δεν μπορούσε όμως πιθανόν να έχει υπόψη του τις πρόσφατες ανακοινώσεις για τις νεότερες έρευνες στον περίβολο της πόλης (εδώ σημ. 1). Τις απόψεις του επιφυλάσσομαι να τις συζητήσω στην τελική δημοσίευση της οχύρωσης του Δίου.

1. Δίον. Ἐποψη τῆς πύλης Β Π ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρά. 2. Πλάγια ὄψη πύργου τοῦ δυτικῆς τείχους.